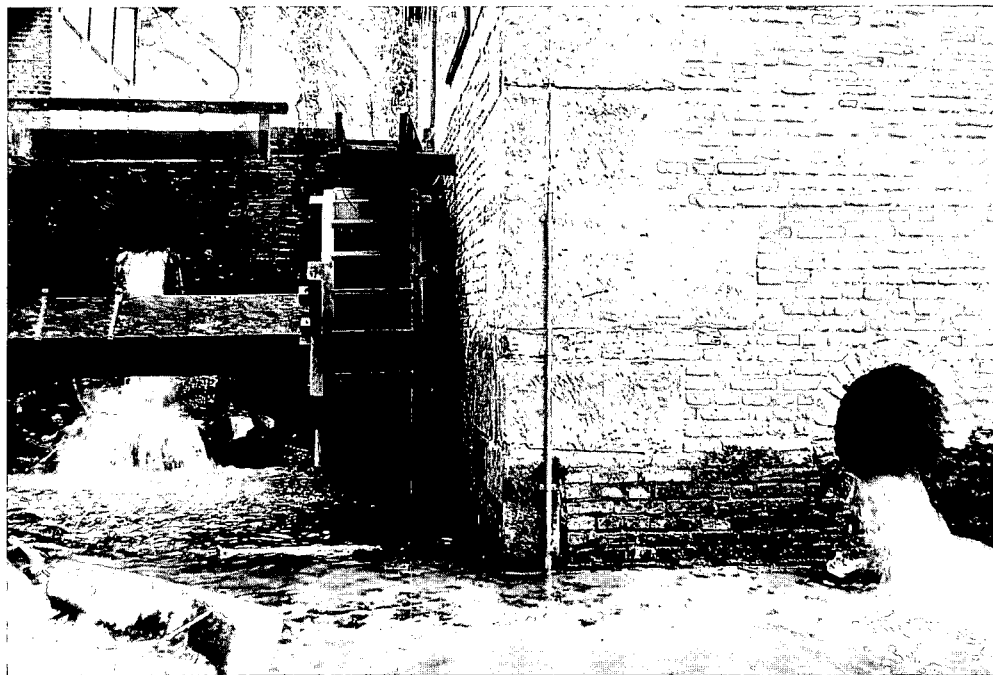

Bels en Frans, watermolens langs de Mosbeek

Monumenten van een verdwenen industrie

Waterrad molen van Bels: de molens bezitten allebei een bovenslagrad. Dit betekent dat het water via een goot tot boven het rad geleid wordt.

Op het moment dat dit nummer van Heemschut verschijnt, zullen de restauratiewerkzaamheden aan de watermolen van Bels te Vasse, in het noordoosten van Twente, vrijwel voltooid zijn. De molen van Bels is een van de twee watermolens aan de Mosbeek. Enkele honderden meters stroomopwaarts ligt de molen van Frans. Deze molen is zes jaar geleden grondig gerestaureerd.

Beide watermolens staan er straks weer pico bello bij en zijn weer in staat om de zware molenstenen rond te laten draaien: er kan weer gemalen worden. Niet alleen de molen van Bels wordt gerestaureerd. Tegelijkertijd wordt de waterhuishouding van de Mosbeek verbeterd.

Honderd jaar geleden stond verder stroomopwaarts nog een molen, de Engel. Alle drie de molens aan de Mosbeek zijn van oorsprong papiermolens. Het centrum van de papierindustrie van Nederland was natuurlijk altijd de Veluwe. De vele beken die op de Veluwse stuwwal ontspringen en de gegraven sprengen zorgden voor schoon water en natuurlijk ook voor het aandrijven van de tientallen papiermolens die hier in de loop van de 17de eeuw gebouwd werden. Een eeuw later komt ook in Twente de papierindustrie tot bloei, zij het op kleinere schaal. De situatie is vergelijkbaar: het

stuwwallencomplex van Twente is het brongebied van tientallen snelstromende beekjes. Deze beekjes, zoals de Mosbeek, maar ook rivieren als de Dinkel en de Regge, zijn ideale plekken om watermolens te bouwen.

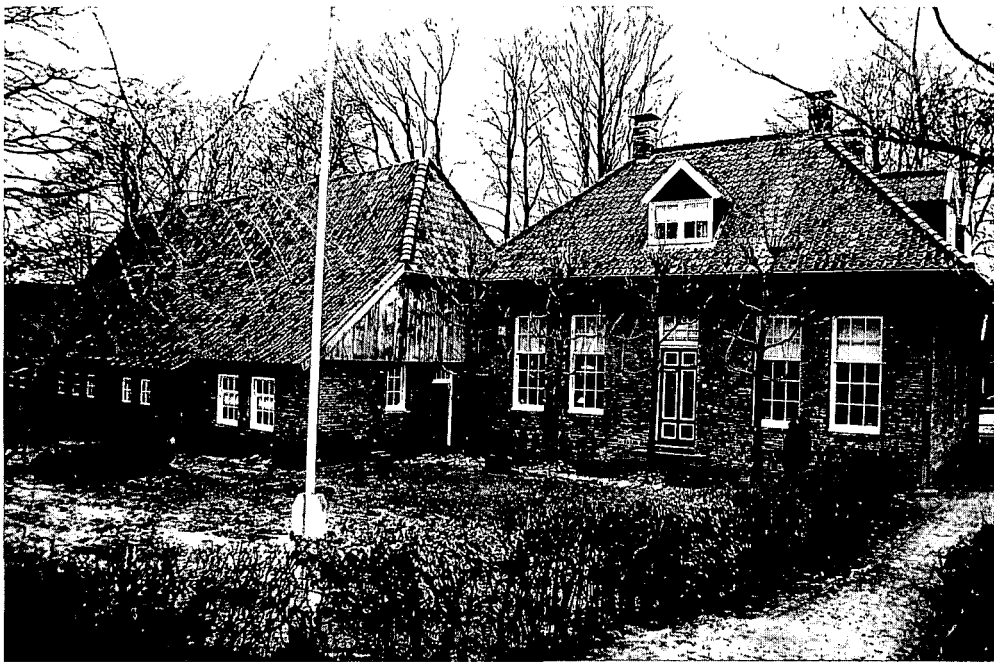
Theeschenerij

De molen van Bels stamt uit 1725. Tot 1860 is in de molen papier vervaardigd. Na die tijd werd de molen verbouwd tot korenmolen. In het begin van de 19de eeuw wordt aan de andere kant van de Mosbeek een cichoreimolen gebouwd. Het maken van papier alleen was blijkbaar niet winstgevend genoeg meer. *Jannes Bels*, de naamgever van de molen, koopt het complex in 1916. In 1957 wordt de Stichting Het Overijssels Landschap de nieuwe eigenaar. Zij zorgt voor de restauratie van het geheel. Na de restauratie wordt de molen overgedragen aan de Stichting De Overijsselse Molen. In

de oude papiermolen bevindt zich nu een theeschenerij, in de cichoreimolen is sinds 1987 een permanente expositie ingericht over molens. Bij de huidige restauratie wordt het waterrad vernieuwd en de binnenkant van de cichoreimolen onder handen genomen. De oude cichoreitrommel krijgt haar oude plek weer terug.

Van paier- naar korenmolen

Over de precieze ouderdom van de watermolen van Frans bestaan twijfels. Ook deze molen stamt in ieder geval uit het begin van de 18de eeuw. Zeker is dat de molen van Frans in bezit is geweest van *Willem Cramer*. Willem Cramer vestigde in Twente een waar papierconcern. De meeste papiermolens in het noordoosten van Twente waren op een gegeven moment in zijn bezit. Na 1870 ging het steeds slechter met de papierindustrie. Het Cramerconcern verkoopt tenslotte al haar molens in Twente en koopt in 1884 de voor die tijd moderne Berghuizer Papierfabriek in Wapenveld. Achteraf een goede beslissing: de Berghuizer Papierfabriek bestaat vandaag de dag nog steeds. De middelste molen van Vasse ging over in de handen van de landbouwer *Bernhard Frans*. Deze verbouwde de molen tot een korenmolen. Hij was hiertoe wel gedwongen. De firma Cramer had de molen verkocht onder de bedingung dat er de eerste honderd jaar geen papier gemaakt mocht worden.

Molenaarswoning van de molen van Bels.

Draaien voor de wasmachine

Het principe van elke molen is gelijk. Dankzij de ronddraaiende beweging van een waterrad of van wieken kunnen allerlei werktuigen aangedreven worden: molenstenen, blaasbalgen, zagen, cichoreitrommels etc. Bernhard Frans' kleinzoon, *Gerrit*, had dit goed begrepen. De

beweging van het waterrad gebruikte hij voor een slijpsteen, een cirkelzaag, een gierpomp, een jakobs ladder, een dorsmachine en zelfs voor de wasmachine van zijn vrouw. Hij was niet alleen handig met zijn handen maar blijkbaar ook rap van tong. Hij vertelde eens aan een journalist dat hij zelfs de wieg van zijn kinderen door de molen liet schommelen. Dit verhaal is natuurlijk te aardig om niet

te geloven en sindsdien wordt deze als grap bedoelde opmerking in bijna elke publicatie over de molen van Frans als waarheid vermeld. De laatste jaren dat Gerrit op de molen woonde, werd het voor hem steeds moeilijker om het geheel te onderhouden. De molen maalde al enkele jaren niet meer, de kammen waren versleten, en hij was zelf niet in staat om een restauratie te bekostigen. Uiteindelijk bood ook hier de Stichting Het Overijssels Landschap uitkomst: zij kocht de molen in 1961 en restaureerde haar. Sinds de laatste restauratie, in 1991, draait de molen weer regelmatig. De achterkleinzoon van Bernard, *Theo*, is een van de vrijwillige molenaars die er voor zorgen dat het publiek weer kan genieten van deze eeuwenoude techniek. In de molen is een tentoonstelling ingericht over de molen en over het landschap van de Mosbeek.

Laaglandbeek

Het dal van de Mosbeek is zeker een van de fraaiste voorbeelden van een laaglandbeek. Het zuivere bronwater staat borg voor een grote ecologische waarde. De beek heeft een behoorlijk verval en dus een grote stroomsnelheid: ideaal dus voor een watermolen. Watermolens hebben echter een negatieve invloed op de

De diep ingesneden Mosbeek, dichtbij de molen van Frans.

bronwater zal garant staan voor een unieke natuurontwikkeling in dit bescheiden industrieel monumentje.

Math Berkers is geograaf te Raalte

* Noot van de redactie:

Deze restauratie vond echter ruim 35 jaar geleden plaats (o.l.v. Jan Jans) toen geheel andere restauratie opvattingen golden.

Literatuur:

M. Paskamp-Van Santen. Watermolens Frans en v.d. Ham en de papiermakerij in Mander. Mander, 1992.

F.D. Zeiler, G.J. Perfors. De wind- en watermolens in Overijssel. Zwolle, 1995.

Molens in Overijssel. Jaarboek Overijssel 1971/1972. Zwolle, 1972.

H. van Paridon. Langs Twentse watermolens. Enschede, 1994.

Handboek Stichting Het Overijssels Landschap. Dalfsen, 1989.

Water voor Bels, Frans én de beekfauna. Tubantia, 15 januari 1997.

Waterrad molen van Frans.

waterfauna. De benodigde stuwen zijn voor de meeste waterdiertjes, insecten, kreeftjes, e.d., een onoverkomelijke hindernis. Het restauratieplan houdt ook in dat een deel van het water van de Mosbeek om de molens heen geleid wordt. De molens van Frans en Bels vormen op deze manier geen ecologische hindernis meer. Tegelijkertijd worden de beide molenkolken uitgegraven. Dit is iets wat regelmatig moet gebeuren: in de kolken komt het water tot stilstand en het door het water meegevoerde zand bezinkt. Verzanding vindt ook altijd plaats rond het waterrad. Om aan dit euvel een einde te maken, wordt in de beide kolken een zandvang gemaakt.

Toen ik de beide molens bezocht, waren de werkzaamheden aan de kolken nog in volle gang.

Authenticiteit aangetast

Ik uit mijn bewondering voor de molen van Frans en vertel een vrijwillige molenaar, dat ik van tevoren de molen van Bels bezocht heb. Naar zijn idee is deze molen door eerdere restauraties helemaal verprutst. Kinnesinne van een voormalig concurrent? Voor mij is het in ieder geval reden genoeg om terug te gaan naar de molen van Bels. Rond de molen wandelend, begrijp ik wat hij bedoelt. De authentieke uitstraling die bij de molen van Frans bewaard is gebleven, is bij de andere molen door al te ingrijpende restauratiewerkzaamheden tenietgedaan. De achterliggende schuren zijn opnieuw opgetrokken in een net verkeerd gekozen baksteen. Het oudere metselwerk is gevoegd met kalk. Het vernieuwde metselwerk is met cement ingevoegd. Met evenveel moeite had dit heel anders uitgevoerd kunnen worden.* Een zelfde liefdeloosheid is af te lezen aan de molenaarswoning. De raamkozijnen liggen vreemd ver terug in de gevel. Het lijkt erop dat hier later een nieuwe gevel

tegenaan is gezet. Isolatie van de woning van binnenuit was een veel charmantere oplossing geweest. Het theehuis, de oude papiermolen, is daarentegen naar mijn smaak weer te romantisch gerestaureerd. Twee molens vlak bij elkaar, maar een wereld van verschil in restauratieopvatting.

In de 'reut'

Watermolens zijn schoolvoorbeelden van monumenten van Bedrijf en Techniek. Wie geïnteresseerd is in de geschiedenis van de techniek treft in het dal van de Mosbeek niet alleen watermolens aan. Vlakbij de molen van Frans ligt een zogenaamde reuterij, een weiland waar vlas voorbewerkt werd. Ook dit hangt samen met de bronnen die in dit gebied te vinden zijn. Om van vlas linnen te kunnen maken, moeten de vezels van de vlasstengels eerst gebroken worden. Dit 'braken' gaat beter als het vlas in de week gelegen heeft, in de 'reut' gelegd is. Dit gebeurde in een weiland dat regelmatig blank stond. Een laag vlas wordt in het water gelegd en afgedekt met zand. Op deze manier worden enkele lagen vlas op elkaar te weken gelegd. Het weiland is nog niet zo lang geleden verschaald. Het heldere

Overzicht molen van Frans. Helemaal rechts de molenaarswoning, op de voorgrond de molenkolk.

Vervolg pag. 3

Er zal wat vaker vierkleurendruk worden toegepast. Het papier is steviger en minder doorschijnend geworden en de omslag heeft meer body gekregen. Een concessie aan de heersende trend van de popularisering? Nee, zeker niet. Het belangrijkste motief was, dat onze lezers zelf, blijkens het twee jaar geleden gehouden lezersonderzoek, om deze veranderingen vroegen. Het heeft even geduurd voordat de redactie op die lezerswens kon ingaan maar het bestuur heeft uiteindelijk het verlangen van de lezer gehonoreerd. Misschien kunt u ook eens uw buurman, vriend, kennis of familielid attenderen op het vernieuwde Heemschut.

JK